

**DİNİ ORİJİNİLİ YAPILARDA MÜRİD MERKEZLİ YABANCILAŞMA VE
SONUÇLARI***

Özet

Yabancılaşma sosyolojide çok farklı problemlerin çözümünde kullanılan anahtar bir kavramdır. Genelde, kişinin beraber yaşadığı topluma, kültürel değerlere ve rol dağılımına karşı ilgisinin azalması, değer ve normlarını anlamsız görmesi, kendisini güçsüz ve yalnızlık hissetmesi halidir. Diğerlerinden farklı olarak Marx sosyolojisinde ise yabancılaşma bir farkındalıkla başlar. Bu makalenin amacı, derinliğine mülakat yöntemi kullanılarak Marx'ın yabancılaşmaya getirdiği anlam çerçevesinde dini yapılarda görülen lider merkezli bölünmeler de lider adaylarının yaşadıkları süreçleri anlama denemesidir.

Anahtar Kelimeler

Yabancılaşma, Fırka, Marx, Şehristani, Cemaat

Giriş

Sosyal hadiselerin içerisinde insanların arzularını ve ihtiraslarını çekip aldığımızda tarih, duygu reflekslerinin icmalinden ibaret kalırdı. İnsan açlığın ruhuna verdiği acı olmasaydı asla dünyayı harekete geçiremezdi.¹ Oysa tarihte yaşanan olayların öznesi refleksler değil insanı, diğer varlıklardan ayıran istikbale dönük arzu ve ihtiraslarla örülü kurgulayıcı yanındır. Siyasal ve toplumsal olaylar, insanın ruhani yanından beslenmiyor ve yine bir kısım ruhlarda yeni dönüşümlere neden olmuyorsa kanaatimizce kurumsal mahiyet kazanmaları mümkün görünmemektedir.

İslam düşünce tarihine bakıldığında, diğer sosyal yapılar gibi din orjinli yapıların da insanların arzu ve ihtirasları bağlamında ilerleyen süreç içerisinde bütünlüklerini koruyamadıkları ve parça(saçak)lanarak çoğaldıkları görülecektir.²

* Doç. Dr. Nar, Nuray. Narnuray1671@hotmail. com.

¹ Simmel, George *Tarih Felsefesinin Sorunları*, (Çev. Gürsel Aytaç), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2008, 10,11.

² Bkz. Bağdadi, el, *Fark beyne'l- Fırak*, A(Çev. E. Ruhi Fırlalı) Ankara 1991.

Hariciler yedi, Mürcie altı, Mutezile on iki ve Şia yirmi sekiz parçaya bölünerek çok sayıda fırkaya ayrılmışlardır.³ Aynı şekilde çağdaş hareketlerde de benzer ayrışmaları görmekteyiz.

Dini yapılar denildiği zaman mezhep, tarikat,⁴ cemaat, dini hareket gibi kavramlar akla gelir. Bu kavramlardan her birisinin fırkalar ilmi içerisinde kendisine özgü bir terim anlamı vardır. Biz bu makalede dini yapılar arasındaki ayrımlara girmeksizin hepsini kuşatıcı şekilde *dini yapı* kavramını kullanmayı tercih ettik.

Makalenin konusu liderlik potansiyeline sahip bir müntesibin dini yapı içerisinde girdiği tezkiye-i nefis⁵ yolculuğunda tahakküm güdüsünü fark etmesi ve karizmasını inşa etme süreçlerinde yaşadığı farkındalıklardır. Amacımız dini yapılarda oluşan bölünmelere bir çözüm önerisi sunmak değil; makaleye konu olan müntesibin yaşadığı süreçleri Marx'ın yabancılaşmaya kazandırdığı anlam çerçevesinde yorumlayarak siyasi ve itikadî düşünce farklılıklarının ürünü olan dini yapılarda görülen lider merkezli parçalanma ve onun süreçlerine açıklık kazandırmaktır. Yöntem olarak derinliğine mülakat tercih edilmiştir. Makalemiz, dini orjinli yapılarda lider potansiyeline sahip müntesiplerin yaşadıkları yabancılaşma süreçlerini ve sonuçlarını anlama çabası ile sınırlandırılmıştır. Ancak derinliğine mülakat yöntemi ile yapılan mülakat sonucu yapılan saptamaların genellik arz etmeyişi ve öznelliği asla gözden ırak tutulmamalıdır.

Dini yapılarda parçalanmaya neden olan çok sayıda etken⁶ olmakla beraber lider merkezli bölünmeler bunların en etkili olanı ve en fazla görülenidir. İslam tarihinde Hz. Peygamberden sonra ortaya çıkan ilk siyasi bölünmelerin imamet meselesi üzerinden lider merkezli bölünmeler; başka bir ifade ile karizmaların mücadelesi olduğu unutulmamalıdır.⁷ Bölünme nedenleri ve görünümüleri her defasında farklı olabilir ancak çoğu defa görünenin üzerindeki örtü kaldırıldığında orada liderlik potansiyeline sahip karizmalar görülecektir.

³ Eşarî, *Makâlât*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), c. I, Kahire 1950, s. 66, 87, 157.

⁴ Kara, age, s.7

⁵ Yusuf, 20; Nisa, 95, 96. Kısakürek, Necip Fazıl, *Tasavvuf Bahçeleri*, İst. 1983, s. 14.

⁶ Ateş, Orhan. *el-İbaziye min Masadıriha*, Alger 2014, s. 13-14; Ateş, Orhan, *Mu'tezile – İbaziye Etkileşimi*, İst. 2014, s. 53

⁷ el-Esferâinî, *et- Tabsır fi'd-Dîn*, Beyrut 1983, s. 20

Dini Orijinli Yapılarda Mürid Merkezli Yabancılaşma ve Sonuçları

Dini yapılar olarak ele aldığımız mezhep,⁸ tarikat⁹, cemaat, dini hareket vb yapıların gerçekliği ile kendisinde liderlik potansiyeli gören kimselerin beklentileri arasındaki dengesizlikler fırkanın bazen örgüt şemasına karşı bazen de doktrinine karşı bir protestoya dönüşebilmektedir. En son tahlilde sosyal içerik kazanmış kolektif davranışlarla ayakta durmayı başaran dini yapılar mensuplarının tamamında ya da önemsenen bir kısmında gelişen kolektivizmin inkıraza uğramasıyla bölünme temayülü gösterirler. Mezhepler tarihi kaynaklarında çok sayıda fırka ve görüşleri zikredilmekle beraber fırkaların parçalanma süreçlerine yeterince açıklık getirilmemiştir. Lider merkezli ayrışmalarda genellikle bir sonraki liderin bir önceki liderin her hangi bir görüşüne muhalefeti ayrılma nedeni olarak ortaya konmuştur.¹⁰

Entelektüel açıdan düşünce farklılıklarının dini yapının bölünmesinde etkisi yadsınamaz. Ancak yeni bir dini yapı inşa etmek ya da kurulu fırka içerisinde kendisine liderlik anlamında yer açmak isteyen kimselerin yaşadıkları ruhsal süreçler üzerinde yeterince durulmamıştır. Bu durumda tüm ayrışmalar entelektüel görüş ayrılıklarına bağlanırken şahısların ihtirasları görmezden gelinmiştir. Misal olarak Şia fırkalarının bölünme süreçlerini Şehristanî'den takip ettiğimizde; her ayrışmada karşımıza çıkan bir kısım görüş ayrılıklarıdır.¹¹ Gerçekten dini yapılarda meydana gelen ayrışmaların öznesi her zaman entelektüel düşünce farklılıkları mıdır? Bu ayrışmalarda liderlik potansiyeli taşıyan kimselerin arzu ve ihtiraslarının bir rolü yok mudur?

Fırka, mezhep, tarikat ve hareket gibi dini yapıların beşeri özellikleri dikkate alındığında, bu tarz dini yapıların oluşumunda insanların duygu, düşünce ve ihtirasları görmezlikten gelinemez. Aynı şekilde, insanlar tarafından inşa edilen bu yapıların, yine insanların farklı duygu, düşünce ve ihtirasları sebebiyle parçalanması da doğal karşılanmalıdır. İslam düşünce tarihindeki çok sayıda fırkanın lider ihtirasına kurban giderek bölünmeye uğraması bilinen bir durumdur.¹² Tarihin her döneminde insanın maddi tatmin yanında bir kısım ruhsal tatmin araçlarına da ihtiyaç

⁸ Kutlu, Sönmez, İslam Mezhepleri Tarihine Giriş, İst. 2016, s. 10-11

⁹ Kara, age, s.7

¹⁰ Eş'ari'nin Mu'tezile fırkasından ayrılması, Mu'tezile'nin ilahi hikmet anlayışına karşı çıkması sonucu gerçekleşmiştir. Kelam kaynaklarına İhve-i selase olarak geçen bir tartışma sonrası Vasıl

¹¹ Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihâl*, c. I, Daru'l-Marife, Beyrut 1993, ss. 169-229

¹² Kutlu, Sönmez, age, s. 27.

duyduğu bilinen bir gerçekliktir. İnsanın tahakküm etme arzusu da bu ihtiyaçların belki de en şiddetli olanıdır. Tasavvufta bir tarikata intisap ederek nefsinin terbiye etmek isteyen kimseye *mürid*¹³ denmesi irade güdüsünün insanın diğer güdülerine göre daha zor terbiye edilebilmesi ve daha dominant olmasındandır.¹⁴

Müslümanlar sosyal hayatta yaşadıkları hayal kırıklıklarını genellikle harici güçlere ihale etme hastalığı ile maluldürler. Başımıza gelen her felaketin arkasında mutlaka bir sinsi düşman arama alışkanlığı arzu ve ihtiraslarımızdan kaynaklanan çıkışları görmemizi ve çözüm üretmemizi engellemektedir. Lafzen ifade edilmemekle beraber fiiliyatta sosyal bünyemizi ismet sıfatına sahip ve hatadan ari bir yapı olarak görmekteyiz. Dini yapıda lider merkezli bir bölünme izah edilirken bölünmeye neden olan lider adaylarının arzu ve ihtirasları bir kenara itilerek ayrışma, işin ardında gizli bir düşmana bağlanır. Benzer yaklaşımın tarihi köklerini Şehristanî'nin *el-Milel ve'n-Nihâl* adlı eserinde görmekteyiz. Şehristanî insanlar arasında görülen ilk iftirakın müsebbibinin İblis olduğunu söyleyerek; insanlara özgü beşeri bir problemin müsebbibini insanlar içinde aramak yerine İblis'i suçlayarak farklı ontolojik zemine taşımıştır.¹⁵

A. YABANCILAŞMA

Yabancılaşma (alienation) kavramı köken olarak latince "alienare kelimesinden türemiştir. Bu kelimenin ruh hastası anlamına gelen Fransızca "aliene" ve İspanyolca "alinedo" ile anlam yakınlığı vardır.¹⁶ Yabancılaşma, düşünürler tarafından farklı şekillerde tarif edilmiştir. Biz diğer görüşleri de zikretmekle beraber problem olarak aldığımız konunun çözümlemesinde makale başlığına yansıttığımız şekliyle Marx'ın yabancılaşma yaklaşımına yüklediği farklı yorumdan faydalanmaya çalışacağız.

Bu kavramın ilk olarak Platinus'un yazılarında yer aldığı söylenmektedir.¹⁷ Hegel'e göre, insanın kendi tekâmülünün ve dışarıda kurulu dünyanın öznesi yine insanın kendisidir.¹⁸ Hayvanlar sadece kendilerini üretme potansiyeli ile doğarlar. İnsanlar ise tüm doğayı üretirler. İnsan için yabancılaşma entelektüel yanından

¹³ Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İletişim Yayınları, İst. byy, s. 27-29.

¹⁴ Konur, Himmet, *Mesnevide Mürid- Mürşid ilişkisi*

¹⁵ Şehristani, *el- Milel*, c. I, s. 23.

¹⁶ From, Eric, *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, İst. 1984, s. 66.

¹⁷ www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/33/3/8.pdf

¹⁸ Timuçin, Afşar, "Yabancılaşma Sorununa Genel Bir Bakış", *Felsefe Dünyası*, 5, 1992, ss. 16-23

kopuştur. Yabancılaşma sevgiyi yok eder.¹⁹ İnsan Tanrıya ne kadar çok şey verirse kendisine o kadar az şey kalır.²⁰ Dışarıda kurulu dünya insan tarafından üretilmiştir. Dolayısı ile yabancılaşma insanın kendi ruhunun bir ürünü olan dünyanın öznesi oluşunun farkında olmamasıdır.²¹ Hegel bununla dünya karşısında nesneleşen, onu üreten; şekilden şekle sokan insanın dünya karşısında edilgen kalışına yabancılaşma demiştir.²² Yukarıda kısaca izah edildiği gibi, insanın kendi özünün yaratıcılığına/üretkenliğine yabancılaşması ve onları kutsayarak kendi özündeki gücün farkında olmama; insanın ürettiği şey ile kendisi arasındaki ilişkinin gerçekliği hakkında bir farkındalık geliştirememesi halidir.

Feuerbach *Hristiyanlığın Özü* isimli kitabında yabancılaşmayı dinsel bir bağlamda izah etmeye çalışır. Dinin özellikle Hristiyanlığın nesnel özünün insanın özünden başka bir şey olmadığını ileri sürerek; yabancılaşmayı insanın kendi özü ile Hristiyanlık arasındaki denkliliği fark edememe hali olarak tarif eder²³ Gerek Hegel'in gerekse Feurbach'ın yabancılaşma anlayışı bir farkında olmama halini içermektedir. Birisi insanın dış dünyayı üreten ruhani yanı ile dış dünya arasındaki ilişkinin fark edilmemesi olarak tanımlarken diğeri de insanın özü ile Hristiyanlık arasındaki denkliğin fark edilmemesi olarak tanımlar.²⁴ *Yabancılaşma fenomeni öz itibariyle insanın ruhundan, yaradılış gerçeğinden uzaklaşmasıyla ilintilidir. Odak noktasındaki bu gerçeklik bozulduğu takdirde, bir anafor gibi etrafındaki halkaları da yutmakta, bozguna uğratmaktadır. Merkez, insanın gerçekliği, yaradılışıyla ve Yaratıcı'yla uyumludur.*²⁵

Yabancılaşma ile ilgili bir başka bir yaklaşım da, hızlı teknolojik ve sosyal gelişmenin bir ürünü olarak ortaya koyan anlayıştır.²⁶ Bu yaklaşıma göre bilimsel alanda görülen hızlı gelişmeler sosyal hayatın alışkanlıklarını alt üst etmektedir. Birbirini takip eden hızlı teknolojik değişimler beraberinde insanları yeni sosyal düzenlemelere uyum sağlamaya zorlamaktadır. Toplum yeni oluşan yapıya uyum

¹⁹ Anar, Erol, "Yaralı Bir Yüreğin Güncesi", Hera Yayıncılık, II. Basım 2000, s. 29,30.

²⁰ Marx, Karl, 1844 Elyazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe, Sol Yayınları, s. 60

²¹ Kılıç, Sadık, *Yabancılaşma, İnsana Karşı Toplumsal Süreç*, İst. 1984, s. 14.

²² Kılıç, Sadık, age, s. 14.

²³ Cevizci, Ahmet, *felsefe Tarihi*, İst 2009, s. 857; Marx, Karl, *1844 El Yazmaları*, (Çev. Murat Belge), İst. 2014 Birikim Yayınları, s. 158

²⁴ Anar, Erol, "Yabancılaşma Kavramı ve Günümüz Toplumu Üzerine" m.t24.com.tr, 13.02.2014.

²⁵ Anar, Erol, *agm*

²⁶ Müftüoğlu Atasoy, Yeni Bir Tarih Şafağı, Nehir Yay., İst. 1992

sağlamaya çalışırken bu defa yeni teknolojik ve sosyal gelişmeler toplumun önüne yeni normlar getirmektedir. İşte hızlı teknolojik ve sosyal değişim insanı yalnızlaştırmaktadır.²⁷ Bilim dünyasında ortaya çıkan yeni gelişmeler, bazı insan topluluklarının mitoloji ve efsanelerden beslenen inançlarını sarsarken insan, yıkılan değerlerin yerine insanın saygınlığını da ihtiva eden yeni değerler manzumesini üretememektedir. Sosyal hayatta önemini yitiren insan, teknoloji, bilim, toplum ve bürokrasi karşısında küçülerek yalnızlaşır.²⁸ Etrafında olup bitene kaşı ilgisinin kaybolması bir tür yabancılaşma durumudur.

Marx, yabancılaşma kavramını sosyolojinin önemli kavramlarından birisi haline getirmiştir. Marx, kapitalist sistemin emek-değer çelişkisi üzerinden yeni bir açıklama sunmuştur. Marx'a göre insan bir iş ve eylem varlığı oluşturduğundan kişinin etkinliği, ürünü ile belirlenmektedir. Özel mülkiyete dayalı bir rejimde ise insan özü, kendisine ters düşmektedir. Zira insan emeğinden oluşan sermaye insana yabancı ve düşman olmaktadır. İnsan kendi özüne dönünce yabancılaşmadan kurtulur. Kapitalist üretim biçimi insani yabancılaştırmaktadır ve hızlanan yabancılaşma bu sistemin sonu olacaktır.²⁹

Marx'a göre yabancılaşma bir farkındalıkla başlar ve tekilden tümele doğru ilerleyerek her aşamada önceki aşamalarda oluşan yabancılaşmalara yeni farkındalıklar eklenir. Bu anlatım tarzı süreçleri de aydınlatarak ilerlediğinden kavramın başka alanlarda da kullanılabilmesini fonksiyonel kılmaktadır. Bizi, Marx'da tarifini bulan yabancılaşma açıklamasına tercih etmeye iten sebep, onun süreçleri açıklayan yorumudur. Marx'a göre insan üreten bir özne olduğundan onun özünde eylem vardır. İnsan eylemi kadar başka bir ifade ile ürettiği kadar insandır. Fakat kapitalist pazarda insan önce emeğinin sermaye sahiplerine daha çok katkı sağladığını fark eder. Emeğin işçiden daha fazla sermaye sahiplerine fayda sağladığını fark eden işçi emeğinden soğur.

²⁷ Esed, Muhammed, (çev. Cahit KOYTAK – Ahmet KOT), Isaret Yay., Ist. 1997.

²⁸ Demır, Ö.-Acar M., *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi. Y., Ank. 1996.

²⁹ Aydoğan Emine, "Marx ve Öncüllerinde Yabancılaşma", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı, 54, Haziran 2015, s. 273-282

Dini Orijinli Yapılarda Mürid Merkezli Yabancılaşma ve Sonuçları

Dini yapılarda lider merkezli yabancılaşmalar da bir farkındalıkla başlar. Fakat bu farkındalık kişiyi dini yapı içinde yükümlülüklerinden soğutmakla kalmaz onu dini organizasyonun dışına çıkmaya ya da orada kendine özel bir tahakküm alanı oluşturmaya zorlar. Sonuçta yeni bir inşa girişimine yol açar. Diğer anlatımlarda yabancılaşma “kisinin içinde yaşadığı topluma, kültürel değerlere ve rol dağılımına karşı ilgisinin kaybolması, değer ve normları anlamsız görmesi, kendisini güçsüz ve yalnızlık hissetmesi durumudur, iken diğerlerinden farklı olarak Marx’ın anlatımında farkındalıkla başlayan yabancılaşma bir sevgisizlik halini aldıktan sonra özneyi ait olduğu bütünden koparır. Kast edilen bir bilinç kaybı değil sevgi kaybıdır.

a. Marx Sosyolojisinde Yabancılaşmanın Süreçleri:

Marx Sosyolojisinde yabancılaşma bir bilinç kaybı değil en son tahlilde farkındalık sonucu kendisini gösteren sevgisizlik, soğukluk hissi ve uzaklaşma halidir. Bu süreç bir birini takip eden üç aşama ile nihai noktaya ulaşır. İlk aşamada kendi özüne ait en değerli yanına (emeğine) karşı beliren soğukluk hissi daha sonra emek arkadaşlarına sonra da tüm emek alanına sirayet eder. Şöyle ki;

- 1- *Emeğe Yabancılaşma:* İnsan özü itibarıyla üreten bir varlıktır. Emeği onun kutsalıdır. Ancak insan, özünün bir yansıması olarak emeği ile ürettiği şeyin kendisinden daha çok patrona fayda sağladığını ve işçilerin emeği ile daha da güçlenen sermaye sahiplerinin işçilerin gelişimini sınırlayan bir dünya kurmalarını fark etmesi sonucu emeğine olan sevgisi azalır, hatta nefret eder. Bu aşamada üretmeyerek hem üreten özüne hem de emeğine yabancılaşır.
- 2- *Mesai Arkadaşlarına Yabancılaşma:* Üretim süreci içerisinde emeğine yabancılaşan kişi, üretimin işçilerden daha çok patrona fayda sağladığını fark edemeyen arkadaşlarının bilinçsizliklerine karşı kötü duygular besleyerek; onlardan da soğur ve onlara karşı sevgisizleşerek yabancılaşır. Yabancılaşmayı ruhunda yaşayan kimseler emeğine yabancılaşan kimselerin oluşturduğu küçük grup ile ilişkilerini geliştirirken büyük gruba karşı olumsuz duygular geliştirirler.
- 3- *Sisteme Karşı Yabancılaşma:* Yabancılaşmanın üçüncü aşaması işçinin büyük fotoğraf hakkında bir farkındalık geliştirdiği aşamadır ki minimum seviye

de kişi bir işletmeye karşı yabancılaşırken maksimum seviyede bir sistemden bir düzenden soğuma ona rakip olma ya da başkaldırma halidir. Bu noktada kişi sistemi üreten değil tüketen bir pozisyon kazanır.

B. DİN ORJİNLI YAPILARDA LİDER MERKEZLİ YABANCILAŞMA OLGUSU

Girişte belirtildiği üzere meşruiyetini din anlayışındaki farklılıklardan alan din orjinli sosyal yapıların, hem örgütsel anlamda hem de fikri anlamda ilk ortaya çıktıkları gibi homojen yapılarını koruyamadıklarını ve bölünerek çoğaldıklarını bilmekteyiz. Tasavvuf ve fırka kitapları bu bölünmelerin çok sayıda ki örnekleri ile doludur. Din orjinli yapılarda görülen bölünmeler bazen düşünce farklılıklarından bazen de liderlik mücadelesinden kaynaklanmaktadır. Bölünme sebebinin düşünce farklılığı olduğu durumlarda; düşünce farklılığını bölünme unsuru olarak ortaya çıkaran liderlik potansiyeline sahip ikincil kimselerdir.

Dini yapı içerisinde müntesip/mürit bir yandan nefis terbiyesini merkeze alan kendi ruhsal tekâmülünü gerçekleştirmeye çalışırken diğer yandan içinde yaşadığı sosyal yapıyı ıslah etmeyi manevi bir görev bilir. Din orijinli (tarikât/cemaat) vb yapılanmalarda hem bireyi hedef alan içe dönük (*tezkiyetü'n- nefis*)³⁰ hem de toplumsal yapıyı hedef alan dışa dönük bir irşat süreci (*emr-u bi'l-ma'ruf ve nehy-u ani'l-münker*) söz konusudur. Her iki amacın gerçekleşmesi için müntesip emek harcar. İşte bu emektir ki müridin dini yaşamını kaçınılmaz olarak bir üretim sürecine dönüştürür. *Emr-u bi'l-ma'ruf* olarak da adlandırılan bu üretim sürecinde müritten ücret olarak *rızay-ı ilahiyi* asıl maksat edinmesi istenir.

Dini yapının toplumsal düzlemde yer bulması ve kendisi için yeni yeni otorite/tahakküm alanları açması müridin dünyeviliği dışlayan *nefis terbiyesi*³¹ sürecini olumsuz anlamda etkiler. İnsan nefsinin hoşuna giden bu tahakküm alanlarından müridi uzak tutmak için en etkili manevi ilaç her türlü dini etkinlikte ihlası düstur edinmektir. Müridin kendi ruhsal tekâmülünü gerçekleştirmek için intisap ettiği tarikât/cemaat benzeri dini orjinli yapılar ikili üretim sürecini gerekli kılar. *Doğrudan müridin ruhsal tekâmülünü temel alan içe dönük oluşun süreci; Küçük Daire.*

³⁰ Niyazi Mısıri, *İrfan Sofraları*, Ankara 1971, s. 10

³¹ Frager, Robert, *Kalp, Nefis, Ruh*, İst. 2003, s. 29

Dini Orijinli Yapılarda Mürid Merkezli Yabancılaşma ve Sonuçları

Bu süreçte müridin ruh dünyası züht, ihlas ve takva gibi kavramların davranışa dökülmesi ile şekillenir. *Toplumsal yapıyı ıslahı amaçlayan dışa dönük üretim süreci, Büyük Daire:* Dışa dönük süreçte emr-u bi'l-ma'ruf ve'n-nehy-u ani'l-minker ve cihat belirleyici kavramlardır. Aslında iki sürecin birlikte başarı ile götürülmesi liderlik potansiyeline sahip müridin ruh dünyasında çelişkilere sebep olması kaçınılmazdır. Çünkü mürit kendi nefsinin yani küçük daireyi küçültmeye çalışırken aynı zamanda cemaatin toplumsal yapı içerisinde daha geniş otorite alanları oluşturması yönünde gayret göstermek durumundadır. Özellikle dışa yönelik üretim sürecinin başarılı olması; büyük dairenin sürekli bir şekilde büyümesi müridin büyük dairenin cazibesinden nefsinin beri tutmasını güçleştirecektir. İçinde bulunduğu tarikat ya da mezhep merkezli sosyal organizasyonun büyümesi ve büyüdükçe müridin egosunu tahrik eden tahakküm/tatmin alanları oluşur. Dışa dönük üretim süreci diyebileceğimiz dışsal alanla müridin içe dönük nefsi ıslah anlamındaki üretim sürecinin çakışması beraberinde bir ikilemdir.

Ancak iç dünyasında/iç dairede rızay-ı ilahiye maksat edinerek kendisini yok etmeye çalışırken dış dairede emr-i bil ma'ruf görevinin ihyasında yeteneklerinin farkına vararak onları geliştirir. İç dairede küçülme dış dairede büyüme müridin dini yaşamında ruhsal çelişkilere ve bunalımlara yol açar. Özellikle karizmatik ve lider tabiatlı mürit, iç dünyasında yaşadığı buhrana dış dairede yeteneklerinin arkasından koşmakla çözüm bulmaya çalışır.

a. Bir Yabancılaşma Öyküsü:

Aşağıda liderlik potansiyeline sahip bir şahsın, mensup olduğu çağdaş dinî bir hareket içerisinde yabancılaşmayla sonuçlanan kısa öyküsü yer almaktadır.³² Yapılan görüşmenin bir makale formatı ile sınırlı olması ve okuyucuda bıkkınlık uyandırmaması için uzun süren karşılıklı konuşma tarafımızdan özetlenmiştir.

“... Liseli yıllarımda ilgili hareket ile tanıştım. Derin bir manevi açlık içerisindeydim. Bu açlığı giderecek bir kaynağa çok ihtiyacım vardı. Başlangıçta hareketin derin etkisi altında kalarak hayatımın tüm alanlarını bu harekete göre

³² İlgili şahıs kimliği ile alakalı bilgilerin, kamuoyuna açıklanmaması şartı ile bizimle mülakat yapmayı kabul etmiştir. Dolayısı ile ilmî etiğin bir gereği olarak öykü kahramanının özel bilgileri tarafımızca saklı tutulmuştur.

düzenledim. Yeme içmeden, kıyafetlerime; okuduğum kitaplardan sosyal faaliyetlerimin seçimine kadar her şeyi bu hareketin görüşlerine göre dizayn ettim. Çok sevdiğim hobilerimi acı çekerek de olsa terk etmeyi başardım. Şahsi anlamda amacım nefsimi terbiye etmek sureti ile rızay-ı ilahiye ulaşmak ve ebedi cennet saadeti kazanmaktı. Toplumsal sorumluluk anlamında ise insanların farklı günahlar içerisinde akın akın cehenneme koştuklarını düşünüyordum. Bu insanlara da cennete giden yolları göstermenin bir insanlık görevi olduğuna inanmaktaydım.

Bu amaç doğrultusunda ilerlerken dini yapı içerisinde bana yüklenen vazife sadece nefsimi terbiye etmekle sınırlı değildi. Benim gibi aynı amaçlara ulaşmak isteyenlere de yol göstermek, harekete yeni insanlar kazandırmak ta amaçlarım arasında yer almaktaydı. Zira içinde bulunduğum dini hareket bireysel arınmayı değil toplumsal dönüşümün gerekliliği ile hareket ediyordu. Yeniden bir asr-ı saadet³³ kurmak benim ve beraberimdeki ihvan topluluğunun en büyük ülküsü idi.

....İlerleyen süreç içerisinde, hareketin propaganda görevini yerine getirirken, hatiplik gibi doğuştan gelen bir kısım yeteneklerimin farkında olmaya başladım. Bu hususta kendimi geliştirerek cemaat içerisinde dini konularda konferanslar, vaazlar ve küçük ölçekli sohbet türü etkinlikler yapmaya başladım. Bu etkinlikler yakın çevremdeki insanlar üzerinde etki oluşturmaya başladı. Daha sonra beni otorite gören, kaderini bana teslim eden, her sorununu bana danışan ve benim tavsiyelerim doğrultusunda hayatını tanzim eden dar bir çevre/muhipler topluluğu oluştu.

Nefsimi terbiye etmek için çıktığım bu yolculukta, insanların kaderinde söz sahibi olmanın, hükmetmenin tarifsiz zevkini tatmaya başladım. Bu, gerçekten tarifsiz bir zevkti. Fikri açıdan beslendiğim kaynakların tavsiyelerinin aksine bu zevki öldürmek yerine onu daha yukarı noktalara taşmayı arzu ettim. Başkalarına hükmetmekten aşırı zevk alan iradem, bir süre sonra beni ikna ederek, kendi emri altına almayı başardı.

Çok geçmeden meziyetlerim ve arzularım ile ilgili ruhumda oluşan farkındalık beni eylemlerimi yeniden gözden geçirmeye zorladı. *Gassalın elinde bir meyyit gibi olmam* artık mümkün değildi. Çünkü artık ben de bir gassaldım. Kendi iç dünyamda

³³ Nafi, Beşir Musa, *Selefilik ve Selefi Hareketler*, İst. 2014, s. 15-17. Müridin zihnindeki selefe dönme arzusu çağdaş selefi hareketlerin ajandasında anlamını bulan selef anlayışından farklıdır.

Dini Orijinli Yapılarda Mürid Merkezli Yabancılaşma ve Sonuçları

yaşadığım bu farkındalığı her ne kadar dışarı yansıtmamam da etrafımda beni referans gören insanların çoğalmasa hareket tarafından bana karşı bir şüphenin ve tedirginliğin doğmasına da yol açtı.

İkircikli bir süreç yaşamaya başladım. Birisi büyük diğeri küçük olmak üzere iç içe iki daire vardı. Dışarıdaki büyük daire benim de müntesibi olduğum ana yapı küçük daire ise benim ana yapı içerisinde kendi kabiliyetlerimle oluşturduğum bana özel hususi daire. Beni sevenler henüz bu ikircikli sürecin farkında değillerdi. Onlar farkında olmadan benim üzerimden büyük daireye olan sevgi ve muhabbetlerini götürmeye çalışıyorlardı.

Küçük ve bana has olan dairede konuşan, dinlenen, sevilen ve kararları emir telakki edilen bir statü kazandım. Bu statü birinin bana hediyesi değil tamamıyla benim gayret ve potansiyelimden sonucuydu ve ben bunun farkındaydım. Kendi gayretlerimle inşa ettiğim bu statüye uygun bir rolü yüklenmem konusunda derin bir ruhsal baskı yaşıyordum. Bu baskı yine dışarıdan değil tümüyle benim içimden gelen bir baskıydı. Bu arzunun sonuçlarını davranışlarımda görmeye başladım. Öncelikle, hareket için benden beklenen amellerimde cimri davranmaya başladım. Çünkü hareket içerisinde sadece kendi tahakküm alanımı genişletecek etkinliklerden haz almaya başlamıştım. İlerleyen süreçte faaliyetlerimi bu yönde teksif etmeye yöneldim. Hareket için çalıştığımda gayretlerimin beni değil hareketin lideri konumundaki şahsı güçlendireceğini kavradım. Mevcut lideri güçlendiren faaliyetlerin benim arzu ve isteklerimi öteleyeceğini bildiğimden cemaat için ortaya koyduğum amellerden soğumaya başladım.

Hareket içerisinde yer alan ve karınca misali çalışan on binlerce kişinin gayretinin bir potada eriyerek hareketin ana liderinin karizmasını her gün biraz daha yukarılara taşıdığını fark ettim. Dolayısı ile bu arkadaşlarımdan kendilerince rızay-ı ilahi olarak gördükleri amelleri, beni arzu ettiğim hedeften uzaklaştırıyordu. Bu durum daha önce omuz omuza çalıştığım ve kendilerini hizmette kardeş olarak değerlendirdiğim arkadaşlarımdan amellerinden soğumama neden oldu. Ki bu süreçte benimle hareket etmeye ikna olmayan arkadaşlarımdan amellerinden ve kendilerinden uzaklaşmaya başladım. Yakın arkadaşlarımla belirlerken seçici olmaya başladım. Beni

iç dünyasında büyüten benim büyüklüğümün gölgesinde ana lideri göremez hale gelenleri yakınımda tutmaya ve onlarla hareket etmeye başladım.

İçerisinde yer aldığım ama kendime de küçük bir alan açmaya çalıştığım hareketi müntesiplerini müthiş homojenize etme gücü vardı. Bu aşamadan sonra diğerleri gibi ana liderin karizması içinde erimem mümkün değildi. Mevcut hareket içerisinde kalarak arzularıma ulaşamayacağım hakkında kesin kanaate sahip olduktan sonra bende yapının tamamına karşı bir soğukluk oluşturdu. İç dünyamda hareketin fikri yapısından, organizasyonuna; hareketin liderinden tabilerine kadar tümünü reddeden argümanlar geliştirdim. Sonuçta, duygularım beni içerisinde doğduğum hareketi, içimde öldürmenin gerekliliğine inanmaya ikna etmişti. Bu aşamadan sonra beni büyük bir dikkatle takip eden ana hareket de benimle yollarını ayırma noktasına geldi. Fakat bu ayrılış hareketin bünyesinde bir soruna yol açmadan gerçekleşmeliydi.

b. Mürid'in Yabancılaşma süreçleri

Din orjinli yapılarda liderlik potansiyeline sahip müritlerde görülen yabancılaşma, fırka içerisinde canla başla çalışan müridin daha sonraki süreçlerde yaşadığı ruhsal ve zihinsel bir değişim sonucu üyesi bulunduğu sosyal yapıdan uzaklaşma halidir. Belki de en başta izah edilmesi gereken durum “yabancılaşma” kavramının böyle bir ilişkide anahtar bir kavram olarak çözümlemeye uygun olup olmadığının izahıdır. Her ne kadar Marx bu kavramı tümüyle dünyevi ilişkiler bağlamında bir problemi çözümlemek için kullanıyor olsa da gönüllülük esasına dayalı (tarikat, cemaat, dini hareket gibi) manevi sosyal organizasyonlarda yaşanan benzer problemlerin anlaşılmasında (biraz zorlama olsa) da anahtar kavram olarak kullanılabileceği kanaatini taşımaktayız. Zira her iki süreçte de maddi ya da manevi belli bir amaç uğruna emek harcayan bir özne var. Birinde çıkış ve nihai hedef maddi olmakla birlikte bizim örneğimizde her ne kadar çıkış manevi olsa da içerisinde liderlik arzusu uyanan öznenin liderlik alanının kendisine sunacağı hazların dünyeviliği bu bağlamda değerlendirilebilir.

1-Amele yabancılaşma: Amelden maksat dinin, kitap ve sünnetle belirlediği ibadetler yanında dini yapıyı geliştirici bireysel ve toplu eylemler/faaliyetler bütünüdür. Din orjinli yapıları ayakta tutan ve geliştiren en önemli unsurlardan birisi ilgili yapı içerisinde yer alan ihvân topluluğunun çaba ve gayretleridir. Bu tarz yapılarda üyeler ihlas ilkesine bağlı olarak dünyevi bir beklenti içine

girmeksizin ilgili yapı üzerinden Allah rızasını kazanmak için çaba gösteriler. Amelde rızay-ı ilahiye gözetme anlayışı dini temele dayalı amelleri dünyevi eylemlerden farklı kılan en önemli husustur. Bu sebeple yapı içerisinde kişisel egonun yani nefsin, dünyevi arzularına kapalı kalması istenen bir durumdur. Dini yapılarda “Gassalın elinde meyyit gibi olma” müridin bu durumuna işaret eder.

Manevi tekâmülü hedefleyerek din orjinli yapı içerisinde yer alan bir kimsede başlangıçta bu tarz duyguların uyanması genellikle beklenen bir durum değildir. Amele yabancılaşma süreci üyenin sistem içerisinde özellikle dış dairede sivrilerek (karizmatik bir mahiyet kazanarak) merkeze yaklaştığında ve merkezin hükümlerlik gücüne özlem duyduğu durumlarda kendisini gösteren bir halet-i ruhiyedir. Bu aşamada müridin ruhu, tahakküm etme güdüsüyle yanmaya başlar. Sistemin başındaki manevi önderi ruhunun bir terbiyecisi olarak değil tahakküm etme güdüsünün önündeki bir engel olarak görmeye başlar. Bu aşamadan sonra yapacağı her amelin önündeki lidere kendisinden daha fazla fayda sağlayacağını fark eder. İşte bu farkındalık onun amellerine yabancılaşmasına yol açar. Amele yabancılaşma aşaması potansiyel lider adayında başlangıçta **güçsüzlük** duygusunu doğurur. Fakat o kendi ihvan topluluğunu artırdıkça bu sorundan sıyrılır. Amele yabancılaşan lider adayını bekleyen bir diğer sorun **anlamsızlık** boyutudur. Anlamsızlık adayın ne yapacağı ve neye inanacağı konusunda yaşadığı bir düşünce anarşisidir. Çünkü geldiği nokta ikirciklidir. Kim için çalışmalı? Bu hususta bir karara vardığında üyesi bulunduğu yapının yasakladığı yöntemlere başvurarak; yabancılaşmayı kendi ruhunda yaşadığı gizli bir eylem olmaktan çıkararak dışarı taşır.

2- İhvana Yabancılaşma:

Bu aşamada küçük dairede nefsinin tüm dünyevi zevklerden koparmak sureti ile ruhunu kemale erdirmek isteyen bir müntesip yoktur karşımızda. O büyük dairenin tahakküm alanının cezbediciliği karşısında nefsinin söz geçiremeyen birisidir. Kendi amellerinin yerini almak istediği lidere daha çok fayda sağladığını fark eden üye, etrafındaki ihvan topluluğunun amellerinin de

lidere fayda sağladığını geç olmadan fark eder. İhvanın/müntesip arkadaşlarının amellerinden mütemadi şekilde sevgisizlik duyar. İhvan topluluğunun karınca misali ana lider için çalışması onu mütemadiyen rahatsız eder. İhvanın amellerine duyduğu yabancılaşma davranışlarına iki değişik şekilde yansır:

* Öncelikle onları kendi yanına çekebilmek daha doğrusu ihvanın amelini kendi potasına dökkebilmek için bir farkındalık oluşturmaya çalışır.

** İkna ettiği kimselerle birlikte hareket ederken diğerlerine karşı bir sevgisizlik ve yabancılaşma oluşur. Bu haleti ruhiye lider adayını ameline yabancılaşmayan ihvan topluluğundan **tecrit olma boyutuna** götürür. Önceki süreçlerde yaşadığı güçsüzlük ve tecrit halini gidermek için kendi karizmasına boyun eğebilecek ihvanları kendi yanına çekmeye başlar. Bu aşamadan sonra gerek kendi amellerini gerekse etrafına topladığı ihvanın amellerini kendi emelleri istikametinde yönlendirmeye çaba gösterir.

3. Cemaata Yabancılaşma:

Önce kendi amellerine sonra da ihvan topluluğunun amellerine yabancılaşan liderlik potansiyeline sahip müntesip aday, dini yapıda yer alan tüm üyelerinin amellerini bir potada eriterek mevcut lider için enerjiye dönüştüren organizayona karşı bir sevgisizlik hissetmeye başlar. Gerek kendisinin gerekse ihvan topluluğunun amellerinin liderin tahakküm alanındaki yapıya güç katacağını fark ettiği içindir ki sistemden koparak dini yapıya yabancılaşır.

Genel anlamda yabancılaşmayı bireyin toplumsal, kültürel ve doğal çevresine uyumunun azalması ve kendisini bir topluma veya gruba ait hissetmemesi olarak tanımladığımızda liderlik arzusu uyanan bir kişide oluşan tahakküm etme güdüsü onu içinde bulunduğu guruba yabancılaştırır ve gruptan koparır.

Sonuç

Yabancılaşma çok farklı bilim alanlarında kullanılan çözümleyici bir kavramdır. Bazılarına göre yabancılaşma insanın kendine yabancılaşması olarak anlatılırken bu anlatımlarda tam bir bilinçsizlik hali söz konusudur. Marx

Dini Orijinli Yapılarda Mürid Merkezli Yabancılaşma ve Sonuçları

sosyolojisinde ise yabancılaşma bilinçsizlikten değil güçsüzlükten kaynaklanan bir farkındalık halidir. İnsanın başlangıçta, emeğinin kendisinden önce başkalarını güçlü kıldığını, onların bu güçle üretenin aleyhine bir dünya kurduklarını fark edişle başlar. Bu farkındalık onu emeğine/ameline karşı sevgisizleştirir.

Geleneksel dini yapılar genelde itaat kültürü ile hareket eden organizasyonlardır. Bu tarz organizasyonlarda demokratik alışkanlıkların birçoğu fitne olarak kabul görür. Bu nedenle müritlerden *“gassalın elinde meyyit gibi olması”* istenir. Liderler karizmatik yetenekleri yanında tüm güçlerini müntesiplerin karşılıksız çabalarından alırlar. Müritlerin çabaları ile güçlenen dini liderler bu gücü müntesiplerinin iradelerini ve tercihlerini dikkate almaksızın kullanırlar.

Tarikat ya da cemaat türü yapılar içerisinde yer alan liderlik potansiyeline sahip kişilerin yabancılaşmaya daha yatkın olmaları onların yetki- sorumluluk çelişkisini herkesten önce görmeleri ve sistemin kendi yetilerini geliştirmeye kapalı oluşunu fark etmeleri sebebiyledir. Bu farkındalık önce amele yabancılaşma sonrasında ihvana yabancılaşma en son tahlilde sisteme yabancılaşma ile zirveye ulaşır. Lider potansiyeline sahip kimseler iradelerini başka bir iradenin emri altında tutmak istemezler. Şayet yaptıkları amel kendilerini kuşatan bir başka iradenin güçlenmesine yol açıyorsa o amele karşı sevgisizleşirler. Bu durum kendi ameline sevgisizlikle sınırlı kalmaz etrafındaki insanların amalleri de karşıt bir iradeye güç katıyorsa kişi onlardan da soğur. En son noktada karşı ya da üst iradenin tecessüm alanı olan dini yapıya yabancılaşarak kopuş süreci tamamlanmış olur.

Tarikatlarda *“gassalın elinde meyyit gibi”* olma hali bir teslimiyet halini ifade etmekle birlikte dini yapı içerisindeki müritlerin yabancılaşmalarını engelleyici bir prensiptir. Üst iradeye teslim olan alt iradelerin ölü gibi davranmaları başka bir ifade ile arzu ve ihtiraslarından sıyrılmaları yabancılaşmalarını önleyici bir durumdur.

Kaynakça

Anar, Erol, “Yabancılaşma Kavramı ve Günümüz Toplumu Üzerine” m.t24.com.tr, 13.02.2014.

Anar, Erol, “Yaralı Bir Yüreğin Güncesi”, Hera Yayıncılık, II. Basım 2000.

Andrew, Edward (1970); "Work and Freedom in Marcuse and Marx," *Canadian Journal of Political Science*, Cilt: 3, Sayı: 2, s. 241-256.

Ateş, Orhan, *Mu'tezile – İbaziyye Etkileşimi*, İst. 2014.

Ateş, Orhan. *El-İbaziye min Masadiriha*, Alger 2014

Aydoğan Emine, "Marx ve Öncüllerinde Yabancılaşma", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı, 54, Haziran 2015, ss. 273-282

Bağdadi, el, *Fark beyne'el- Fırak*, (Çev. E. Ruhi Fığlalı), Anakara 1991,

Cevizci, Ahmet, *Felsefe Tarihi*, İst 2009.

Demir, Ö.-Acar M., *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi. Y., Ank. 1996.

Durkheim, Emile (2006); *Toplumsal İsbölümü*, (Çev.: Özer Ozankaya), Cem, Yayınevi, İstanbul.

el-Esferâinî, *et- Tabsır fi'd-Dîn*, Beyrut 1983.

Esed, Muhammed, (çev. Cahit Koytak – Ahmet Kot), Isaret Yay., İst. 1997.

Eşârî, *Makâlât*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), c. I, Kahire 1950.

Frager, Robert, *Kalp, Nefis, Ruh*, İst. 2003

From, Eric, *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, İst. 1984.

Hegel, Salerno, Roger A. (2003); *Landscapes of Abandonment Capitalism, Modernity, and Estrangement*, State University of New York Press, New York.

Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İletişim Yayınları, İst. byy.

Kılıç, Sadık, *Yabancılaşma, İnsana Karşı Toplumsal Süreç*, İst. 1984, s. 14.

Kısakürek, Necip Fazıl, *Tasavvuf Bahçeleri*, İst. 1983.

Konur, Himmet, "Mesnevide Mürid- Mürşid İlişkisi", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Ankara 2005, ss. 149-157.

Kutlu, Sönmez, *İslam mezhepleri Tarihine Giriş*, İst. 2016, s. 10-11

Martin Milligan), Lawrance and Wishard Ltd., London.

Marx, Karl (1970); *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, (Çev.:

Marx, Karl (2003); *Yabancılaşma*, (Der.: Barışta Erdost), 2. Baskı, Sol Yayınları, Ankara.

Marx, Karl, *1844 El Yazmaları*, (Çev. Murat Belge), İst. 2014 Birikim Yayınları.

Marx, Karl, *1844 Elyazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe*, Sol Yayınları.

Müftüoğlu Atasoy, *Yeni Bir Tarih Şafağı*, Nehir Yay., İst. 1992

Nafî, Beşir Musa (editör), *Selefilik ve Selefî Hareketler*, İst. 2014

Niyazi Mısri, *İrfan Sofraları*, Ankara 1971

Dini Orijinli Yapılarda Mürid Merkezli Yabancılaşma ve Sonuçları

Simmel, George *Tarih Felsefesinin Sorunları*, (Çev. Gürsel Aytaç), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2008.

Şehristani, *el-Milel ve 'n-Nihâl*, c. I, Daru'l-Marife, Beyrut 1993.

Timuçin, Afşar, “Yabancılaşma Sorununa Genel Bir Bakış”, *Felsefe Dünyası*, 5, 1992, ss. 16-23

Tolan, Barlas (1981); *Çağdas Toplumun Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma*, 2. Baskı, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, No:166, Ankara.